

ПСИХІЧНИЙ СТАН БЕЗДІТНИХ ЧОЛОВІКІВ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У СИТУАЦІЇ РОЗЛУЧЕННЯ

У статті розкриваються особливості переживання чоловіками, які не мають дітей, такої критичної ситуації, як розлучення. Зокрема, проаналізовано основні причини стресу і способи компенсації викликаной ним внутрішньої тривоги і напруженості, а також ряд інших параметрів психічного стану чоловіків, що розлучаються. Крім того, ґрунтуючись на наукових роботах вітчизняних і зарубіжних дослідників, розкрита динаміка емоційного стану подружніх пар, що розлучаються, через етапізацію процесу розлучення, когнітивні й інтерактивні стратегії, залежність вищевказаних особливостей від стилю прихильності і типу розлучення.

Ключові слова: критична ситуація, ситуація розлучення, психічний стан, стрес, компенсація.

В статье раскрываются особенности переживания мужчинами, не имеющими детей, такой критической ситуации как развод. В частности, проанализированы основные причины стресса и способы компенсации вызванной им внутренней тревоги и напряжённости, а также ряд других параметров психического состояния разводящихся мужчин. Кроме того, основываясь на научных работах отечественных и зарубежных исследователей, раскрыта динамика эмоционального состояния разводящихся супругов через этапизацию развода, когнитивные и интерактивные стратегии, зависимость вышеуказанных особенностей от стиля привязанности и типа развода.

Ключевые слова: критическая ситуация, ситуация развода, психическое состояние, стресс, компенсация.

На теперішній час причиною і приводом звернення особи за психологічною допомогою часто стають труднощі переживання і подолання критичних життєвих ситуацій.

Наукова психологічна література має досить велику кількість класифікацій ситуацій, які можуть бути віднесені до критичних: напружена ситуація (М.І. Дьяченко, Л.І. Кандилович, Н.А. Пономаренко, 1985), екзистенціальна ситуація (Є.В. Орестова, Ф. Де Грааф, 2008; Франкл, 1990; І. Ялом, 2006), конфліктна ситуація (К. Левін, 1935), важка життєва ситуація (А.Я. Анцупов, 1999, А.І. Шипілов, 1999, 2000, О.Є. Данилова, 1990, С.В. Духновський, 2005), патогенна ситуація (В.М. Мясичев, 1960), ситуація психологічної кризи (А.Г. Абрумова, 1985); про-

блемна ситуація (І. Лінгарт, 1973, А.М. Матюшкін, 1972) і т.д. Найбільш змістовне визначення було представлено Ф.Є. Василюком (1984), що позначив критичну ситуацію як ситуацію неможливості, в якій людина «стикається з неможливістю реалізації внутрішніх потреб життя» [2, с.11].

На думку С.В. Духновського (2005), будь-яка критична ситуація містить в собі два компоненти – об'єктивний і суб'єктивний. Об'єктивний компонент – це вплив і фактори навколишнього світу, які несуть потенційну загрозу як самій людині, так і її близьким. Навпаки, під суб'єктивним компонентом мається на увазі відображення даних зовнішніх обставин, їх інтерпретація і переживання. Саме суб'єктивний компонент відіграє провідну роль у віднесенні життєвої ситуації до критичної, оскільки суб'єктивні особливості сприйняття, розуміння і реагування свідчать про значущість і критичність ситуації на особистісному рівні. Не викликає сумніву, що психологічна допомога переважно спрямована на роботу з суб'єктивним компонентом певної критичної ситуації. [4]

Не дивлячись на те, що позначення життєвої ситуації як критичної залежить, насамперед, від того, як конкретна людина, що зіткнулась з цією ситуацією, відображає та інтерпретує її, існує загально визнана критична ситуація – розлучення [1; 5; 6; 8]. Так, за шкалою стресів для дорослих людей, розробленою Т. Холмсом і Р. Рей (1970), розлучення через значний зв'язок зі стресом, який негативно впливає на психологічне благополуччя і здоров'я особистості, займає друге місце після смерті шлюбного партнера (показники 100 і 73 відповідно), а для неповнолітніх розлучення є четвертою за силою стресовою ситуацією після смерті батьків, незапланованої вагітності/абортів, укладення шлюбу (показники 100, 100, 95, 90 відповідно).

У зв'язку з тим, що в даний час практично кожен другий шлюб в Україні розпадається, а розлучення відноситься до найбільш психотравмуючих критичних ситуацій, в психологічній науці дослідження феномена розлучення стають магістральними та безсумнівно актуальними. Одним з напрямків даних досліджень є вивчення того, як кожен з подружжя переживає своє розлучення. Зокрема, розглядаються особливості емоційного стану подружжя, стратегії їх поведінки й міжособистісної взаємодії один з одним.

Опис особливостей емоційного стану подружжя зустрічається переважно в наукових працях і концепціях, орієнтованих на розкриття етапів розлучення. Почуття незадоволеності,

обумовлене, як правило, розчаруванням, почуттям краху надій і ілюзій, характерно для першого етапу – етапу осмислення незадоволеності подружніми відносинами (John Gottman, 1993; B.L. Parker, S.J. Drummond-Reeves, 1994). Внутрішнє невдоволення може стримуватися подружжям, які уникають спільного обговорення проблем, що детермінує взаємне емоційне дистанціювання, охолодження і недовіру між чоловіком і дружиною. Наслідком стримування почуття наростаючої незадоволеності стає ефект «важкого мішка», коли невисловлені образи, докори і невдоволення разом обрушуються на чоловіка та жінку. Способом розрядки незадоволеності може стати і промовляння, обговорення проблем, скарг та претензій. В даному випадку кожен з подружжя нерідко намагається контролювати іншого і впливати на ситуацію, хоча при цьому часто відчуває страх і відчай. Результатом даного способу зменшення почуття незадоволеності можуть стати як вирішення труднощів, що виникли в шлюбі, так і тривале перебування подружжя в стані конфронтації. [10; 14]

Наступний етап – обмірковування можливості розлучення – найбільшою мірою пов'язаний з внутрішньоособистісними конфліктами, а отже, з депресією, підвищеною тривожністю, амбівалентністю настроїв, мінливістю бажань, різними страхами, напруженістю. Двома полюсами внутрішніх конфліктів, як правило, стають бажання справляти сприятливе враження на оточуючих і бажання розірвати подружні стосунки та показати тим самим себе в негативному світлі; особисте переконання у непорушності шлюбу, необхідності його збереження і прагнення розірвати обтяжливі сімейні узи. Стратегіями вирішення внутрішньої боротьби стають когнітивна зміна однієї з альтернатив так, щоб вона представляла собою єдине вірне рішення; переписування історії стосунків із партнером; пристосовування власних цінностей під певне рішення. [9; 10; 13]

Етап ліквідації сімейної системи характеризується гнівом, смутком, страхом, почуттям провини і безпорадності, жалістю до себе, відчуттям втрати, злістю, бажанням відплати і т.д. Саме ступінь вирішеності внутрішніх конфліктів і обумовлює переважачий настрій – негативний або позитивний. [5; 9; 12]

Відповідно до особливостей переживання етапу перебудови існують два типи людей – емоційно стабільні і емоційно нестійкі. Розлученні люди з емоційною стійкістю часто сприймають розлучення як звільнення від обтяжливих відносин, як можливість розпочати новий етап свого життя, а до свого колишнього чоловіка чи дружини відчують або неприязнь, або байдужість.

Для емоційно нестійких людей на даному етапі властиві різкі перепади настрою, при яких почуття нерішучості, тривоги, сприйняття розлучення як трагедії, жалю про минуле, емоційна прихильність до колишнього партнера змінюються оптимізмом, цікавістю, піднесенням настрою, небажанням бачити і чути колишнього партнера. Під час емоційних спадів для таких людей характерні думки про самогубство і спроби суїциду. Крім того, були виявлені гендерні відмінності в переживанні цього періоду. Так, у жінок переважають почуття провини, депресії, страху, особистої неспроможності, втрата сенсу життя, невпевненість у собі, труднощі в адаптації у зв'язку з матеріальним становищем і занепокоєністю благополуччям дітей. У свою чергу, у чоловіків спостерігаються почуття самотності, пригніченості, розгубленості, незадоволеність сексуальним життям, складнощі в налагодженні близьких відносин, страх здатися слабким в очах оточуючих, «втеча від себе». [1; 3; 5; 9; 10; 11]

У випадку, якщо внутрішні суперечності вирішені, відбулося точне визначення відносин з колишнім партнером, проблеми перебудови сім'ї успішно вирішені, образи і негативні емоції нівельовані, настає етап стабілізації. Психічний стан розлучених людей на даному етапі характеризується вірою в себе, оптимістичністю, самоцінністю, незалежністю, припливом енергії, відкритістю до соціальних контактів, подоланням тривоги і готовністю до змін, у тому числі і до тривалих відносин. [8; 9; 11]

У разі невдалого вирішення завдань післярозлучного періоду, у розлучених людей не настає етап стабілізації. Їм властиві збереження і збільшення психологічних проблем, поява хронічних захворювань, зниження стресостійкості, суб'єктивна незадоволеність у багатьох сферах, неадекватність амбіцій, самооцінки та вимог до себе і оточуючих, почуття злості, образи, провини, а негативний досвід сімейного життя переноситься на нові відносини, якщо такі взагалі сприймаються як можливі. [8; 9; 10]

В руслі розкриття особливостей переживання подружжям ситуації розлучення представляє інтерес і розроблена Helena Willen і Henry Montgomery (2006) класифікація стратегій подружніх пар, котрі розлучаються. Так, до когнітивних стратегій, спрямованих на боротьбу з наростаючим почуттям незадоволеності подружніми стосунками відносяться фокусування на позитивних сторонах подружжя, применшення негативності у шлюбі або ж, навпаки, перебільшення її значимості, фатальність у поясненні поведінки шлюбного партнера. До інтерактивних стратегій з тією ж цільовою детермінацією належать збільшення

інвестування у відносини та звинувачення і критика шлюбного партнера. Серед когнітивних стратегій, орієнтованих на реконструкцію подружніх відносин, виділяють уявний пошук альтернативних можливостей (фантазування про життя поза шлюбом) і перевизначення цінностей. Провокування партнера на подачу заяви про розірвання шлюбу та емоційне дистанціювання є інтерактивними стратегіями, мета яких – реструктурування стосунків з партнером, сімейного життя і сприйняття себе в шлюбі. Автори диференціюють також підготовчі стратегії, які спрямовані на адаптацію після розлучення, перевизначення себе і своїх відносин з колишнім чоловіком, зокрема пошук альтернативного партнера, практичних рішень і збір інформації стосовно наслідків розлучення, створення самостійного «Я». [13]

Крім того, стратегії поведінки подружніх пар, котрі розлучаються були описані в типології розлучення Danna Vannoy (1995). Тип розлучення (відмова, провокування, втеча та звільнення) характеризується тим, хто перший партнер, який піклується, або партнер, який вимагає турбота вирішив припинити подружні стосунки. Так, найбільш поширеним типом розлучення є відмова, коли ініціатором фізичного та емоційного розлучень виступає той, хто вимагає турботи. Йому не притаманне почуття провини, відповідальність за сімейні проблеми він повністю перекладає на свого чоловіка або дружину, думка оточуючих його хвилює мало. Найбільш очевидною проблемою для нього стане прагнення знайти нові відносини, в яких він би мав змогу отримувати достатню кількість турботи. Навпаки, партнер, що опікується, при розлученні-звільненні знаходить у собі сили лише реагувати на ініціативу дружини або чоловіка, відчуваючи внутрішнє незадоволення розпадом стосунків. Другий тип розлучення – провокування – не менш поширений. В даному випадку першим емоційно віддалятися починає також партнер, що вимагає турботи, проте побоювання через засудження з боку інших людей обумовлює в ньому прагнення всіляко спровокувати шлюбного партнера на те, щоб він першим подав заяву про розлучення. Його партнер, бажаючи зберегти шлюб, все-таки піддається заради збереження власного душевного спокою, однак у підсумку саме він несе подвійну ношу – засудження в очах інших за ініціювання фізичного розлучення і всередині відносин з шлюбним партнером. [16]

Детермінацію поведінки в ситуації розлучення властивим подружжю стилем прихильності розкрив К.В. Ягнюк (2003). Якщо обидва в подружній парі мають надійний стиль прихиль-

ності, то в ситуації розлучення вони вибирають неконфліктну поведінку, один до одного вони ставляться як до незалежних особистостей. Подружжю з обопільним тривожно-амбівалентним стилем притаманні спроби саботувати процес розлучення, що викликає у них страх самотності, який сприймається як загроза існуванню. Для подружжя з обопільним унікаючим стилем характерні сплановані, зловмисні дії у відношенні один до одного, націлені на пробудження у партнері почуттів самотності і безпорадності. Крім опису випадків з однаковими стилями прихильності подружжя, К.В. Ягнюк аналізував і пари, в яких подружжя мали різні стилі прихильності, а значить, їм властиві відмінні один від одного внутрішні переживання та особливості поведінки. [7]

На основі наведених положень можна зробити висновок про те, що подружжям, що розлучаються, властива різноманітна палітра емоцій, думок, почуттів і стратегій поведінки. Однак, незважаючи на те, що ряд вчених звертається до проблеми переживання подружжям свого розлучення, розкриття їх психічного стану не є пріоритетним у їх наукових дослідженнях, а скоріше є одним з аспектів описання інших граней феномена розлучення.

Аналіз особливостей переживання подружжям ситуації розлучення виступає невід'ємним компонентом всебічного і найбільш глибокого вивчення проблеми розлучення, як в цілях розвитку теоретичної психології, так і для поліпшення якості надання консультативної психологічної допомоги. У зв'язку з цим, метою даної статті є опис та аналіз психічного стану подружжя, що перебувають у ситуації розлучення.

Для здійснення зазначеної мети нами будуть приведені і розглянуті результати, отримані в ході застосування методики «Метод колірних виборів» М. Люшера в модифікації Л.М. Собчик. У дослідженні взяли участь 42 чоловіки, які не мають дітей, та які перебувають в ситуації розлучення. Під ситуацією розлучення ми маємо на увазі період, коли подружжя подали заяву про розлучення, проте юридичне розірвання шлюбу ще не відбулося.

При інтерпретації результатів, отриманих за методикою М. Люшера, основне значення набувають позиція кольору (від явного віддання переваги до повного відкидання) у восьмиколірному ряду, функціональні (стійкі) пари кольорів і колірні пари, що означають компенсацію і тривогу. Також важливо вказати, що в даній методиці кожен колір має свій номер: сірий – 0, синій – 1, зелений – 2, червоний – 3, жовтий – 4, фіолетовий – 5, коричневий – 6, чорний – 7.

Для побудови загальної картини переживання ситуації розлучення чоловіками, нами була підрахована процентна частота вибору чоловіками кожного кольору на певну позицію.

Отже, було виявлено, що для чоловіків властивий такий розподіл кольорів у ряду:

Таблиця 1

Восьмиколірний ряд колірних переваг у чоловіків, що розлучаються

Позиція в ряду	1	2	3	4	5	6	7	8
Колір	4	3	2	4	1	1	0	7
			6	2	6			
				5				

Отже, згідно з отриманими даними, більшість чоловіків віддають суттєву перевагу жовтому (33% чоловіків поставили його на перше місце) і червоному (24% чоловіків поставили його на друге місце) кольорам. Даний факт свідчить про емоційну нестійкість чоловіків в ситуації розлучення, при якій спостерігається амбівалентність почуттів, прагнень і думок, виражене емоційне переключення без глибини переживань. З одного боку, їм властива оптимістичність, очікування розмитих майбутніх перспектив, націленість на майбутнє, що обумовлює поверховість переживань в сьогодні. З іншого боку, залежність від думки інших людей, від середовищних впливів провокує у них бажання подобатися оточуючим, прагнення до причетності у міжособистісній взаємодії. У ситуації розлучення саме це прагнення чоловіків справляти сприятливе враження на оточуючих стикається зі страхом засудження з їх боку через ухвалення рішення про розлучення, причини якого оточуючі бачать в небажанні докласти достатньо зусиль для збереження шлюбу, індивідуальних якостей, особистісних помилках. Дана обставина провокує в чоловіках тенденцію до уникання відповідальності, метою якої виступає зменшення особистісної причетності до розлучення. Водночас, чоловіки намагаються протидіяти обставинам, що заважають їхній вільній самореалізації, однак нерідко способами протидії вибирають непослідовність дій, тобто схильність братися за кілька справ одночасно, метушливість.

Вибір 21% чоловіків, що розлучаються, коричневого кольору на третє місце вказує на те, що потреба у фізіологічному комфорті не задоволена, тобто є проблема психосоматичного характеру. Причиною фізіологічного дискомфорту є підвищена напруженість і тривожність, спровоковані як самою ситуацією

втрати родинних стосунків, так і недовірою по відношенню до інших людей, підозрлістю, втомою. Для чоловіків в ситуації розлучення актуальна потреба у відновленні фізичних сил і особистісних ресурсів.

Те, що на третьому місці у 26% чоловіків розташовується зелений колір, а на четвертому у 21% жовтий, у 19% зелений і у 16% фіолетовий, означає, що для їхнього психічного стану характерне прагнення подолати упередження і недоброзичливість оточуючих. Ця особливість є ще одним підтвердженням того, що для розлучених чоловіків однією з причин стресу стає особистісна переконаність у засудженні з боку інших людей, яка загострюється сензитивністю до критичних зауважень у даний період. Вразливість по відношенню до думки інших людей сприяє нестійкості самооцінки, що детермінує самостверджувальну поведінку, котра проявляється в наполегливому прагненні досягти поставлених цілей. Разом з тим, компенсацією надмірної вразливості, підвищеного реагування на чужу думку стають впертість і свавілля, що зводяться в принцип.

П'ята позиція кольору означає, що символізовані потреби не є актуальними, а особистісні ресурси не задіяні. У 17% чоловіків, які поставили на п'яту позицію коричневий колір, фізіологічні потреби перебувають у зоні комфорту, і це означає, що їх психологічний стан не позначається на фізіологічному стані. Крім того, виявляється, що 19% чоловіків, у яких синій колір займає п'яту позицію, не прагнуть до зміцнення міжособистісних відносин, які приносять затишок і тепло, що може пояснюватися значним стресом, пов'язаним з конфліктами у подружніх стосунках, і, отже, деяким скептичним настроєм щодо необхідності в їхньому житті теплих відносин взагалі. З іншого боку, причиною даної особливості може стати і націленість розлучених чоловіків на інші сфери життя, інтереси, реалізація яких представлялася неможливою через перебування в шлюбі.

У 29% чоловіків, що розлучаються, синій колір займає шосту позицію у восьмиколірному ряду. Дана обставина свідчить про те, що незадоволеність в теплих міжособистісних стосунках є значною причиною стресу. Психічний стан характеризується пригніченістю, відчуттям непорозуміння з боку близьких людей, нерідко можливе навіть почуття залежності від дружини. Незадоволена потреба в любові детермінує внутрішню напруженість, підвищений рівень стресу, способами компенсації яких служать прагнення забути в надактивній діяльності, уникнення конфліктів, пошуки нових відносин. Як правило, ці способи

компенсації носять неефективний характер. Так, орієнтованість на напружену діяльність приводить до заклопотаності і дратівливої нестриманості, внаслідок чого погіршується концентрація уваги. У чоловіків складним для подолання виявляється завдання на знаходження найбільш адекватного виходу з наявної стресогенної ситуації, бо їх думки і дії безладні та призводять до малопродуктивної діяльності. З іншого боку, неспокійні пошуки нових взаємин, які принесуть радість і тепло, можуть закінчуватися почуттям розчарування, відчуттям марно витрачених зусиль і нереалізованістю бажань. Крім того, поступово можлива заміна емоційної, духовної сторони відносин кількісною їх стороною, користувальницьким ставленням до партнера, розширенням сексуальних контактів. Прагнення відновити душевні сили за допомогою постійного уникнення конфліктів може призвести до формування конформістського способу життя, якому властиві підвищена поступливість, залежність від думки більшості, розчинення свого «Я» в суспільних запитах, установках, а отже, нездатність реалізувати себе як особистість, почуття незадоволеності у зв'язку з відсутністю успішної самореалізації. Уникнення конфліктів проявляється не тільки в соціальному житті, але й передбачає відхід від вирішення внутрішніх протиріч і проблем, незацікавленість у власному внутрішньому світі, в результаті чого особисті проблеми не вирішуються, негативні почуття і думки не знаходять свого аналізу і розрядки, а зберігаються, заганяються в глухий кут, щоб в один момент вилитися на людину єдиним потоком.

Вибір 38% чоловіків в ситуації розлучення сірого кольору на шосту позицію, а 52% чоловіків чорного кольору на восьму виступають ще одним підтвердженням того, що в ситуації розлучення їм властива загострена реакція на зовнішні подразники і критику з боку інших людей. Однак, така сензитивність поєднується з прагненням подолати бар'єри та дистанції на шляху до оточуючих, з бажанням отримати більшу самостійність у прийнятті рішень.

Висновки. Психічний стан бездітних чоловіків характеризується низкою закономірних особливостей. Однією з основних причин стресу в даний період для чоловіків стають незадоволеність потреби в теплих, підтримуючих стосунках, способом компенсації якої стає ухилення від вирішення соціальних і внутрішніх конфліктів, націленість на пошуки нових відносин, які мали б психотерапевтичний характер, що в реальності, однак, носять поверхневий характер, прагнення забуття в напруженій діяль-

ності, яка не тільки не має продуктивного характеру, але і провокує ще більшу внутрішню виснаженість. Іншим стресогенним чинником виступає зіткнення двох конфліктуючих тенденцій – бажання викликати сприятливе враження в оточуючих людей, орієнтованість на зняття обмежень у міжособистісній взаємодії і побоювання засудження, нерозуміння з їх боку. В якості компенсації чоловіки вибирають показне свавілля, прагнення до самостійності в прийнятті рішень або ж прагнення зменшити свою відповідальність за розпад сім'ї. Так, підкреслюючи незалежність власних суджень, чоловіки намагаються нівелювати хворобливе сприйняття чужої критики. У зв'язку з фізіологічною і психологічною перевтомою, наповненістю життя стресом, чоловіки в ситуації розлучення орієнтовані здебільшого на майбутнє, до якого вони відносяться з оптимізмом, очікуючи радісні зміни в їхньому житті. Ця особливість може також бути одним з чинників, які визначають вибір недостатньо ефективних способів боротьби зі стресом, небажання вирішувати наявні проблеми і прагнення зняти з себе відповідальність у сьогодення. З цієї причини багато хто з чоловіків може свідомо заперечувати наявність почуття втрати домашнього вогнища і потреби в створенні теплих, підтримуючих відносин.

У найбільш загальному вигляді психологічна робота з бездітними чоловіками в ситуації розлучення повинна бути орієнтована на відновлення внутрішніх сил, мобілізацію особистісних ресурсів у напрямку продуктивної діяльності, на встановлення рівня готовності до нових відносин, так само як і ступеня їх необхідності в даний момент, поліпшення відносин із соціальною мережею, знаходження балансу між власними установками і бажаннями та їх оцінкою, очікуваннями з боку оточуючих, на усвідомлення того, що майбутні радісні перспективи є безпосереднім наслідком вирішення справжніх внутрішніх проблем, а, отже, на здатність чоловіків взяти на себе відповідальність за своє сьогодення, минуле і майбутнє.

Список використаних джерел

1. Андреева Т.В. Психология современной семьи / Т.В. Андреева. – СПб.: Речь, 2005. – 436 с.
2. Василюк Ф.Е. Психология переживания. Анализ критических ситуаций / Ф.Е. Василюк. – М.: Изд-во Московского университета, 1984. – 200 с.
3. Гришунина Е.В. Когнитивно-эмоциональная структура переживаний сложных ситуаций (на примере миграции и раз-

- вода) / Е.В. Гришунина // Консультативная психология и психотерапия. – 2011. – №4. – С. 130–150.
4. Духновский С.В. Переживание дисгармонии межличностных отношений: Монография / С.В. Духновский. – Курган: Изд-во Курганского гос. ун-та, 2005. – 175 с.
  5. Кратохвил С. Психотерапия семейно-сексуальных дисгармоний / С. Кратохвил; [пер. с чешского]. – М.: Медицина, 1991. – 336 с.
  6. Седельников С. С. Позиции супругов и типологические особенности реакции на развод / С.С. Седельников // Социологические исследования. – 1992. – №2. – С. 38–46.
  7. Ягнюк К. Влияние стилей привязанности на поведение супругов в ситуации развода / К.Ягнюк // Журнал практической психологии и психоанализа. – 2003. – № 3. – С. 295–301.
  8. Amato P.R. Research on divorce: continuing trends and new developments / P.R. Amato // Journal of marriage and family. – 2010. – vol.72. – p.650–666.
  9. Duck S.W. How do you tell someone you are letting go? A new model of relationships break up / S.W. Duck // The Psychologist. – 2005. – vol.18. – № 4. – p.210–213.
  10. Gottman J.M. A theory of marital dissolution and stability / J.M. Gottman // Journal of Family Psychology. – 1993. – vol.7. – № 1. – p.57–75.
  11. Hetherington E. M. Intimate pathways: Changing patterns in close personal relationships across time / E.M. Hetherington // Family Relations. – 2003. – vol. 52. – p. 318 – 331.
  12. Kaslow F. The dynamics of divorce: a life cycle perspective / F. Kaslow. – Routledge, 1987. – 329 p.
  13. Montgomery H.M. Towards a perspective theory of decision making and judgment / H.M. Montgomery // Acta Psychologica. – 1994. – vol.87. – p.155–178.
  14. The death of a dyad / B.L. Parker, S.J. Drummond-Reeves // Journal of divorce and remarriage. – 1994. – vol.21. – № 1/2. – p.95–120.
  15. The divorce process: toward a typology of marital dissolution / Jr.Jr. Ponzetti, M.C. Rodney // Journal of divorce and remarriage. – 1988. – vol.11. – № 3/4. – p. 1–20.
  16. Vannoy D. A Paradigm of roles in the divorce process / D.A.Vannoy // Journal of divorce and remarriage. – 1995. – vol.24. – № 3/4. – p.71–87.

This article envisages the peculiarities of emotional experience of the childless men in such a critical situation like divorce. In addition, relying on scientific conceptions of domestic and foreign researchers, the dynamic of emotional state of divorced men were divulged through the description of the stages of divorce. The cognitive and interactive strategies, the dependence of emotional experience from the attachment style and type of divorce were cited. In the article we described and explained the main reasons for men's stress, ways of compensation of their inner anxiety and tension connected with the stress and also pointed out some other parameters of mental state of men who are divorced. The dissatisfaction with emotional relationship, which can give enough support, was found to be the main reason for distress among divorced men. The most preferable ways of compensation are avoidance of social and inner conflicts, aiming to seek oblivion through tense but inefficient activity, tireless search for new relationships. One more reason for divorced men distress is their intrapersonal conflict between the desire to make good impression on others and the fear of being condemned for coming to decision to divorce. As a compensation of this cause of distress men choose desire for independence in making decisions, avoidance of taking responsibility for both divorce and present psychological state.

Keywords: critical situation, the situation of divorce, psychological state, stress, compensation.

Отримано: 12.01.2013 р.

УДК 159.92-053

Л.І.Дідковська

Психологічні особливості феномена креативності у старшокласників

У статті наведено результати дослідження психологічних особливостей прояву феномена креативності у старшокласників. У ході дослідницької роботи сформульоване визначення креативності та обґрунтовано вибір відповідних діагностичних процедур. Емпіричним шляхом досліджено психологічні особливості креативних старшокласників: спонтанність, емоційна імпульсивність, соціальні сміливість, гнучкість, оригінальність. Показано, що феномен креативності у старшокласників є результатом і важливою складовою загального адаптаційного механізму, який обумовлює збалансований, рівномірний, гармонійний розвиток особистості без виражених невротичних та психічних аномалій. Визначено основні напрямки подальших досліджень проблеми: розробка